

**DISKURS VA PARALINGVISTIKA: TIL VA NOVERBAL
ELEMENTLAR UYG'UNLIGI****Mirzakamolova Madina Maxamatmusayevna***Andijon davlat chet tillari instituti**mirzakamolovam@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu maqolada paralingvistika va diskurs o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tahlil qilinadi. Paralingvistika – bu til vositalariga hamroh bo'luvchi noverbal elementlarni o'rganuvchi fan bo'lib, diskurs esa nutqning ijtimoiy va madaniy kontekstda shakllanishini va qo'llanishini tahlil qiladi. Maqolada paralingvistik vositalarning turlari, ularning diskursdagi roli, turli madaniyatlarda qanday namoyon bo'lishi va ularning ta'sirchanligi haqida batafsil ma'lumot beriladi. Shuningdek, turli tillarda paralingvistika va diskurs o'rtasidagi munosabatlar o'rganiladi.

Kalit so'zlar: paralingvistika, diskurs, verbal kommunikatsiya, noverbal vositalar, intonatsiya, mimika, jestlar, proksemika, kognitivtilshunoslik, psixolingvistika.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda paralingvistika va diskurs tushunchalari inson muloqotining muhim tarkibiy qismi sifatida o'rganiladi. Verbal muloqot jarayonida faqat so'zlarning lug'aviy ma'nosi emas, balki ularning qanday aytilish tarzi, ovoz balandligi, intonatsiya, mimika va jestlar ham muhim rol o'ynaydi. Bunday paralingvistik elementlar orqali xabarni aniqroq, ta'sirchanroq va ishonchli tarzda yetkazish mumkin. Diskurs esa tilning muloqot jarayonida qanday shakllanishi, kontekstdagi dinamikasi va uning ijtimoiy hamda madaniy omillar bilan bog'liqligini o'rganad.¹ Bunda paralingvistika diskursning muhim qismi bo'lib, u nutqning ma'nosini aniqlashda va uning qabul qilinishida muhim ahamiyatga

¹ .Gumperz, J. J. Discourse Strategies. Cambridge University Press. . (1982).

ega. Paralingvistika turli madaniyatlarda turlicha namoyon bo'ladi. Masalan, g'arb mamlakatlarida faol jestlar va baland ovozda so'zlash normal holat hisoblansa, sharq xalqlarida yumshoq nutq va kamharakatli mimika afzalroq ko'riladi. Bu madaniy farqlar paralingvistika va diskursni tadqiq etish zarurligini ko'rsatadi. Ushbu maqolada paralingvistika va diskurs o'rtasidagi bog'liqlik, ularning muloqot jarayonidagi ahamiyati, turli madaniy kontekstlardagi namoyon bo'lishi va ularni tadqiq etish usullari batafsil ko'rib chiqiladi.

Metodologiya. Paralingvistika va diskurs o'rtasidagi munosabatni tahlil qilish uchun bir nechta metodologik yondashuvlardan foydalanildi. Bular kognitiv tilshunoslik, psixolingvistika, korpus tahlil va muqoisaviy tadqiqot usullaridir.

Kognitiv tilshunoslik paralingvistik vositalar va ularning ma'no hosil qilish jarayonidagi rolini o'rganadi. Ayniqsa, intonatsiya, mimika, proksemika (masofa saqlash) va kinesika (jestlar) kabi paralingvistik elementlar qanday qilib inson tafakkuri orqali interpretatsiya qilinishi tahlil qilinadi². Shuningdek, psixolingvistika paralingvistik vositalar orqali emotsiyalarning uzatilishi va qabul qilinishi, ularning inson ongida qanday ishlovdan o'tishiga e'tibor qaratadi³. Bunda maxsus eksperimental tadqiqotlar va audio-vizual kuzatishlardan foydalaniladi. Yana bir tahlillardan biri korpus tahlildir. Korpus tahlil yordamida turli tillardagi nutqiy korpuslar tekshiriladi. Masalan, ingliz, o'zbek va rus tillaridagi muloqotlarda paralingvistik vositalarning qo'llanilishiga oid audio va video materiallar tahlil qilindi. Tahlil uchun CALLHOME (ingliztilida), Multimodal korporatsiyalar (rus tilida), hamda o'zbek tilidagi nutqiy materiallar ishlatildi. Turli madaniy muhitlarda paralingvistik vositalarning farqli qo'llanilishi ham muhokama qilindi. Masalan, G'arb va Sharq madaniyatlaridagi paralingvistika tahlil qilindi. Bunday yondashuvlar orqali paralingvistik vositalarning diskursdagi o'rni va ta'sirini chuqur o'rganishga imkon yaratildi.

² Johnson, K. (2003). Acoustic and Auditory Phonetics. Wiley-Blackwell.

³ Ekman, P., & Friesen, W. V. The Repertoire of Nonverbal Behavior. (1969).

Muhokama. Paralingvistika – bu verbal nutqka hamroh bo‘ladigan qo‘shimcha vositalar tizimi bo‘lib, muloqot jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi⁴. Paralingvistikaga quyidagi vositalar kiradi:

Fonetik paralingvistika: ovoz balandligi, tembri, tezligi, intonatsiya.

Kinesika: mimika, jestlar, bosh harakatlari.

Proksemika: muloqotdagi masofa va joylashuv.

Xronemika: vaqtni boshqarish, pauzalar va intizorlik.

Bu vositalar inson his-tuyg‘ularini ifodalashda va xabarni to‘g‘ri qabul qilinishida muhim rol o‘ynaydi.

Diskurs – bu nutqning ijtimoiy va madaniy kontekstda shakllanishi va ishlatilish jarayoni. U quyidagi jihatlar orqali paralingvistika bilan uzviy bog‘liq:

Ekspressivlik: paralingvistik vositalar diskursning emotsional tusini kuchaytiradi. Ishonch va ta’sirchanlik: notiq paralingvistik vositalardan foydalanib, ma’lumotni ta’sirchanroq yetkazishi mumkin⁵. Bunga misollarni badiiy asarlardan ko‘rishimiz mumkin. Masalan:

O‘zbek tilida- “Kumush past ovozda, titrab gapira boshladi. Ko‘zlari yoshga to‘lgan edi.”(Abdulla Qodiriy- “O‘tkan kunlar”). Past ovoz, titrash va ko‘zyoshi-paralingvistik elementlardir. Shu holat Kumushning qayg‘u va qo‘rquv hissini diskursda namoyon qiladi.

Rus tilida - “Онегин, я вас любил в молодости.” (A.Pushkin-“Yevgeniy Onegin”) . Ijtimoiy me’yorlarni tanqid qilish uchun qo‘llanadi.

Ingliz tilida -“ To be or not to be, that is the question.” (William Shakespeare-“Hamlet”) Bu monologning ta’sir ohangi pauza va intonatsiyaga bog‘liq. Gamletning ichki iztirobi, shubhalari va falsafiy mulohazalari ovozning titroqli, sekin va chuqur bo‘lishi orqali ifodalanadi. Paralingvistik elementlar (masalan, ovoz balandligi yoki pauzalar) diskursning ma’nosini kuchaytirib, uni falsafiy va emotsional jihatdan chuqurroq qiladi hamda diskursning ma’no qatlamlarini ochib, Gamletning ruhiy holatini o‘quvchiga yetkazadi.

⁴ Categories, Origins, Usage, and Coding. Semiotica

⁵ Nurmonov N. A. O‘zbek tilining paralingvistik vositalari. – Andijon. 1980-yil.

Madaniy omillar: diskurs va paralingvistika madaniyatga qarab turlicha namoyon bo'ladi. Bunday jihatlar diskursni to'g'ri tushunish va tahlil qilishda paralingvistikaning o'rnini yanada oshiradi. G'arb va Sharq madaniyatlarida paralingvistika turlicha namoyon bo'ladi: Bunday madaniy farqlar tilshunoslik va diskurs tahlillarida hisobga olinishi zarur. Psixolingvistika nuqtayi nazaridan, paralingvistika quyidagi jarayonlarga ta'sir qiladi:

Emotsional signallar: inson nutqidagi ton, intonatsiya va pauzalar orqali his-tuyg'ularni anglatadi.

Nutq qabul qilinishi: paralingvistik elementlar yordamida gap ma'nosini to'g'ri tushunish osonlashadi.

Verbal va noverbal aloqa uyg'unligi: agar gapirish tarzi va mimika bir-biriga mos kelmasa, nutq noto'g'ri qabul qilinishi mumkin. Bu paralingvistika va psixolingvistika o'rtasidagi muhim bog'liqlikni ko'rsatadi⁶.

Zamonaviy tilshunoslikda paralingvistika va diskursni o'rganish uchun bir nechta ilmiy metodlar ishlatiladi. Ular quyidagi asosiy yondashuvlarga tayanadi:

1. Korpus tahlili. Korpus lingvistikasi nutqdagi paralingvistik vositalarning chastotasi va ularning qo'llanilishi haqida ma'lumot olish uchun qo'llaniladi. Masalan, CALLHOME korpusi (ingliz tilida) va Multimodal korporatsiyalari (rus tilida) yordamida intonatsiya, pauzalar va emotsiyalarning muloqotdagi rolini tahlil qilish mumkin. Misol tariqasida keltirishimiz mumkinki, ingliz tilida "Well..." so'zi ko'pincha pauza bilan birga ishlatilganda ikkilanish yoki mulohaza belgisi sifatida qabul qilinadi. O'zbek tilida "Hmm..." kabi tovushlar muloqotda tasdiqlash yoki fikr yuritish shakli sifatida ishlatiladi⁷. Kognitiv tilshunoslik paralingvistik vositalar orqali berilgan ma'nolarning inson tafakkurida qanday qayta ishlanishini o'rganadi. Tadqiqotlarga ko'ra, axborotni qabul qilishda 7% verbal, 38% vokal (intonatsiya va tovush xususiyatlari) va 55% no-verbal (mimika, jestlar) omillariga bog'liqdir. Bunga ushbu holatni misol qilib keltirishimiz mumkin. Agar biror kishi "Men yaxshiman" desa, lekin uning ovozi pasayish va sustlik bo'lsa, bu insonning aslida charchaganini

⁶ Mehrabian, A. Silent Messages. Wadsworth. (1971).

⁷ Nurmonov. Tanlangan asarlar, 3 jildlik. Toshkent, 2001-yil

yoki qaygʻuda ekanini koʻrsatishi mumkin. Sharq madaniyatida hurmat koʻrsatish uchun past tovushda gapirish normal holat hisoblansa, gʻarbda bu ishonchsizlik belgisi sifatida qabul qilinishi mumkin⁸.

Fonetik tadqiqotlar paralingvistik elementlarni aniqlash va ularning taʼsirini oʻlchashda qoʻllaniladi. Bunda maxsus sonogramma, spectral tahlil va boshqa laboratoriya metodlaridan foydalaniladi. Turli tillardagi intonatsiya modellarini solishtirish bunga yaqqol dalil boʻla oladi. Masalan, rus tilidagi savol shakli oxiri koʻtarilgan intonatsiya bilan ifodalansa, oʻzbek tilida bu koʻproq kontekst orqali belgilanadi⁹.

Inson muloqotida paralingvistika his-tuygʻularni uzatishda muhim rol oʻynaydi. Bu jarayon tilshunoslik va psixolingvistika nuqtayi nazaridan muhim tadqiqot obyektlari asosiy vositalar orqali amalga oshiriladi. Paralingvistik vositalarning qoʻllanilishi nutq kontekstiga bogʻliq. Masalan, rasmiy muloqotda, rasmiy chiqishlarda intonatsiya va pauzalarga katta eʼtibor beriladi. Norasmiy muloqotda esa oddiy suhbatlarda ovozning balandligi va mimika katta rol oʻynaydi. Kino va teatrda boʻlsa, paralingvistika orqali personajning kayfiyati va xarakterini tushunish osonlashadi. Masalan, agar kino filmida qahramon jim turib, terisini tirnasa, bu uning xavotirda ekanini koʻrsatadi, hatto u soʻzlamasa ham.

Xulosa. Paralingvistika va diskurs bir-biri bilan uzviy bogʻliq boʻlib, muloqot jarayonidagi maʼno va his-tuygʻularni shakllantirishda muhim rol oʻynaydi. Verbal nutqning taʼsiri 100% faqat soʻzlarga bogʻliq emas, balki intonatsiya, ovoz balandligi, pauzalar, jestlar, mimika va proksemika kabi paralingvistik vositalar ham katta ahamiyatga ega. Tadqiqotlar shundan dalolat beradiki: diskursning ekspressivligi paralingvistik vositalar orqali oshadi. Madaniy kontekst paralingvistikaga taʼsir qiladi va bu esa turli xalqlar nutqining turlicha qabul qilinishiga olib keladi.

Zamonaviy tilshunoslikda korpus tahlili, kognitiv yondashuv va psixolingvistik tadqiqotlar paralingvistik vositalarni chuqur oʻrganish imkonini beradi va buning

⁸ Nurmonov N. A. Oʻzbek tilining paralingvistik vositalari. – Andijon. 1980 yil.

⁹ Nurmonov N. A. Oʻzbek tilining paralingvistik vositalari. – Andijon. 1980 yil.

uchun multimodal tahlil, madaniyatlararo paralingvistika va nutqiy texnologiyalarda qo'llash usullarida chuqurroq tadqiqotlar olib borilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1.Categories, Origins, Usage, and Coding. Semiotica
- 2.Ekman, P., & Friesen, W. V. (1969). The Repertoire of Nonverbal Behavior.
- 3.Gumperz, J. J. (1982). Discourse Strategies. Cambridge University Press.
- 4.Hall, E. T. (1966). The Hidden Dimension. New York: Doubleday
- 5.Hofstede, G. (2001). Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations. Sage Publications.
6. Johnson, K. (2003). Acoustic and Auditory Phonetics.Wiley-Blackwell.
- 7.Mehrabian, A. (1971). Silent Messages. Wadsworth.
- 8.**Nurmonov N. A. O'zbek tilining paralingvistik vositalari. – Andijon. 1980 yil.**
9. **Nurmonov.Tanlangan asaralar,3 jildlik.Toshkent, 2001-yil**